

HOCA AHMED YESEVİ'YE ARMAĞAN NEDENİYLE

Yrd. Doç. Dr. İsmail DOĞAN*

Eğitim Bilimleri Fakültesi'nin elinizdeki bu sayısı Türkistan'lı bilge Hoca Ahmed Yesevi'ye armağan olarak yayımlanmış bulunmaktadır. Ölümünün 900. yıldönümüne rastlayan 1993'ün "Ahmed Yesevi Yılı" olarak *Unesco* tarafından ilanı çerçevesinde başlatılan tüm Dünya ve Türkiye'deki benzer etkinlikler böyle bir armağanın gereği olmuştur.

O halde Armağan konusu olan Hoca Ahmed Yesevi kimdir? Onun, 1993'de dünya genelinde gündeme gelmesine yol açan özellikleri nelerdir? Bu *Armağan*'da çeşitli özelliklerini konu edinen makaleler yer almaktadır. Ancak, çok genel olarak Yesevi'nin *hayatı, eser ve düşüncelerinin* bir "takdim" yazısı sınırları içinde değerlendirilmesinde ayrıca yarar görülmektedir.

Hoca Ahmed Yesevi Kimdir?

Hayatı : Çeşitli araştırmacıların ortak izlenimine göre Hoca Ahmet Yesevi'nin (Ahmed-i Yesevi) tarihsel kişiliğine ait belgeler son derece sınırlı, mevcut olanlar ise "menkıbe" ve "rivayetler"le karışmış durumdadır. Hayatı adına kaleme alınan yazılar sözkonusu "menkıbe" ve "rivayetler"den arındırıldığı ölçüde gerçeği yansıtabilir. Öte yandan halka mal olmuş insanların hayatlarında bu tür etkenlerin varlığı her zaman mümkün olmaktadır. Bu itibarla birden fazla doğum ve vefat yerinden, olağanüstü olaylarla dolu bir hayat hikayesinin bu tarihsel kişiliklerde her zaman olageldiğine tanık olunmaktadır. Birden fazla mezarı olan (dokuz kadar) Yunus Emre'nin Anadolu insanı için arzettiği durum da bu çerçevede açıklanabilir.

Ahmed Yesevi Doğu Türkistan'da Aksu sancağına bağlı ve Aksu'nun 176 km kuzey doğusunda bulunan *Sayram* kasabasında doğmuştur¹.

* Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Köprülü, başka bütün kaynaklarda doğum yerinin *Yesi* olduğunu, ancak kendisinin buradaki belirtme ile aıtta bulunduğu *Cevahir-ül Ebrar min Emvaci'l-Bihar* (s. 49) adlı eser

Divan-ı Hikmet adlı eserde yer alan bir şiirinde onun Türkistan'lı olduğu kendi ifadesi ile doğrulanmaktadır²:

Düşer uzar, burak tozar, gitse pazar;
dünya pazar içine girip kullar azar;
başım bîzar, yaşım sızar, kanım tozar;
adım Ahmed, *Türkistan'dır ilim benim.*

Yesevî'nin doğum tarihi ise kesin olarak bilinmemektedir³. Yedi yaşında anne ve babasını kaybeden Yesevî'nin bu yaştan itibaren vesayetini ablası üstlenir. Ablasının, ülkenin başkenti olan *Yesi*'ye yerleşmesi ile hayatının yeni bir dönemi başlar. *Yesi* kenti onun öğrenim hayatı ile tasavvuf hayatının başlayıp geliştiği bir kenttir. Küçük yaşta başlayan öğrenimine paralel olarak döneminin önde gelen kişilerinden olan *Arslan Baba*'dan 'ders' ve 'feyz' aldığı rivayet edilmektedir. *Arslan Baba*'ya intisabında yedi yaşında olduğu "hikmetlerinde" belirtilmektedir.

Bu ilişkinin Yesevî için iki önemli sonucu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Yesevî'nin eğitim ve öğrenimi, ikincisi de onun tasavvufi hayatının başlaması. Kaynaklara göre *Arslan Baba*, "yedi yaşından itibaren Yesevî'nin eğitim ve irşadı"nın üstlenmiştir⁴. Bu sürecin ikinci önemli aşaması *Buhara*'da gerçekleşmiştir. Hocası *Buhara*'da artık *Yusuf Hemedani*'dir. Burada o, "mürşidi ve hocası *Yusuf Hemedani*'yi ilim ve faziletiyle, 'zühd'* ve 'takva'*** sııyla kendisine 'mukteda'**** bildi (...) O da hocası gibi dini ilimlerde büyük bir vukûf (derinlik) kazandı ve ilmiyle, zühd ve takvasıyla o kadar tanıdı ki *Yusuf Hemedan* onu ihtiyarlığında diğer üç müridiyle beraber halifelğe seçti"⁵.

Ahmed Yesevî H. 555 (M. 1160-61)'de *Yesi*'ye döndü. Dönüş nedeni gibi dönüş tarihi de kesin değildir. Dönüşü müteakip yaklaşık

de *Sayram* olduğundan sözetmektedir. Köprülü'ye göre, "Yesevî'ye, an'anesine en çok aşına bir yesevî dervişi tarafından yazılan (...) bu eser "Hoca'ya ait en anlamlı rivayetleri" içermesi ve "diğer bir takım tarihi sebeplerle" birlikte başka kaynaklara tercih edilmelidir. *Bkz: Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, 1976, s. 61.*

2 Ahmed-i Yesevî, *Divan-ı Hikmet Seçmeler*, Hazırlayan: Kemal Eraslan, Ankara 1991, s. 135.

3 Kaynaklarda genellikle doğumu ile ilgili bir tarih belirtilmemektedir. Mevcutlar ise 1083, 1050, 1103 tarihlerinde olduğu gibi çeşitlilik arz etmektedir.

4 Eraslan 1991, s. 8.

* Her türlü zevke karşı çıkarak kendini ibadete verme.

** Allah korkusu.

*** Kendisine uyulan, tabi olunan, kılavuz olarak seçilen.

5 Köprülü, *a.g.e.*, 1976, s. 71-72.

on sene sonra da öldüğü sanılmaktadır. Özgeçmişinin yer aldığı tüm kaynaklarda bu tarih H. 562 (M. 1166-67) dir. Bir "hikmet" (şiiir)'inde ömrünün kalan son yılları için yaptığı tercihe işaret edilmektedir⁶:

Kul Hâce Ahmed, söylediği Hakk'ın yâdı;
İşitmeyen dostlarına kalsın öğüdü;
gurbet çekip öz şehrine dönüp geldi;
Türkistan'da mezar olup kaldım işte.

Eserleri : Ahmed Yesevî'nin bilinen ve günümüze kadar ulaşan en önemli eseri *Divan-ı Hikmet*'tir. Bu eserde Yesevî'nin şiiir ve beyitlerinden meydana gelen "hikmet"ler yer almaktadır. Hikmet sözcüğünün, "dini-tasavvufi özlü söz" anlamına geldiği gözönüne alındığında Yesevî'ye ait bu "hikmetler divanı"nın dinsel telkin, tavsiye ve öğütleri içeren bir çeşit "didaktik" eser olduğu söylenebilir.

Edebiyat tarihçisi Fuad Köprülü *Divan-ı Hikmet*'in özellikle Türk Edebiyatı için iki önemine işaret etmektedir⁷: 1. Ahmed Yesevî XII. yy'da öldüğü cihetle bu eser İslamî Türk Edebiyatı'nın *Kutadgu Bilig*'den sonra en eski örneğini göstermektedir. 2. Eski halk edebiyatının bir çok unsurlarını alarak İslam ruhun o unsurlarla yani eski milli şekiller ve eski vezinlerle ifade eden ilk eser olmak bakımından da tasavvufi Türk Edebiyatının en eski ve en mühim örneğidir.

Gerçekte, *Divan-ı Hikmet*'i ondan önce ya da daha sonra yazılmış olan didaktik (öğretici) nitelikteki diğer Türk eserleriyle karşılaştırıldığında oldukça büyük farklılıklar bulunmaktadır. Örneđin *Kutadgu Bilig* daha çok toplumsal ahlak boyutunu öne çıkarmakta, buna karşılık *Divan-ı Hikmet*'de bireysel ahlak, tasavvufi planda irdelenmektedir. Edip Ahmed'in *Atabat'ül-Hakayık* (Gerçeklerin eşiği) adlı bir çeşit "nasihatname" olarak nitelenen eserinde ise *tasavvufi tema* hemen hemen hiç bulunmamaktadır. Edip Ahmed'in bu eserinde, sabır ve kanaatin iyiliği, kıskançlığın, gevezeliğin, hırs ve tamahın bir çok korkunç sonuçları, dünyanın kötüler ve kötülüklerle dolu olduğu çok kuru bir ifade ile anlatılır⁸. Bu açılardan bakıldığında Ahmed Yesevî'nin "kendisinden önce yazılmış olan *Kutadgu Bilig*'ten hiçbir şekilde etkilenmediği gibi, aynı şekilde *Atabat'ül-Hakayık* şairi üzerinde de bir etki yapmadığı"⁹ sanılmaktadır.

6 Eraslan, a.g.e., 1991, s. 97.

7 Köprülü, a.g.e., 1976, s. 119.

8 *Aynı*, s. 160.

9 *Aynı*, s. 160.

Düşünce ve Etkileri: Ahmed Yesevi eğitimine esas olan “yetişme ve bilgilenme süreci”ne uygun düşünce ve etki biçimlerine sahiptir. Döneminin bilge kişilerinden (Arslan Baba ve Yusuf Hemedani) özel öğrenim ve ‘feyz’ alan Yesevi, bilgi ve görgüsünü bu ilişkinin mantığına uygun olarak geliştirme ve yayma çabasını benimsemiştir. Toplumun irşad ve aydınlatılmasını amaçlayan bu çabanın 6 önemli ilkesi bulunmaktadır¹⁰:

1. Haklı bilme, gerçeği tanıma, 2. Mutlak cömertlik,
3. Hakiki sadakat, 4. Sağlam ve kesin bilgi 5. Hakkın takdir ettiği rızka tam tevekkül, 6. Derin düşünce.

Öyle anlaşıyor ki toplum ve insanlık için genel-geçer doğrular çevresinde halkın aydınlatılması, bilgilendirilmesi Yesevi'nin temel hedefini oluşturmaktadır. İslamiyet onun bu konudaki duyarlılığını pekiştiren, güç ve fırsat veren en önemli araçtır. Bu düşüncelerinin, özellikle de *sağlam bilgi ve derin düşünce* (tefekür)yi esas alan ilkelerin, döneminde olduğu gibi sonraki dönemlerde de Türk toplumları ve kendisinin halefleri üzerinde etkilerinden sözedilebilir. Ancak böyle bir etkinin düşünsel ve toplumsal boyutlarının gerçek anlamı ise Ahmed Yesevi'nin sözkonusu toplumlarda ne ölçüde izlendiği ve okunduğu ile açıklanabilir. Ahmed yesevi kendi dönemi ile döneminden sonraki Türk toplumlarında ve halk arasında ne kadar okunuyor ve ne derecede etki yapıyordu? Köprülü'nün de tanıklık ettiği gibi bu sorulara cevap vermek şimdilik mümkün değildir. Ancak Ahmed Yesevi'yi ölümünün 900. yıldönümünde ülkesiyle birlikte tüm dünyada gündeme getiren özelliklerinin, insan ve topluma yönelik işlevleriyle güncel ve geçerli oluşuna bakılırsa, iletişimde katedilen mesafeye paralel olarak bu etkinin günümüzde toplumsal ve evrensel boyutlarından söz etmek pekala mümkün olabilir.

Fuad Köprülü, Ahmed Yesevi'nin etkilerini başca dört büyük alanda aramak gerektiğini belirtir¹¹: 1. Kıpçak yani bugünkü kuzey Türkleri alanı, 2. Türkmen alanı, 3. Azeri alanı, 4. Batı Türkleri, Anadolu ve Rumeli alanı.

Doğruluğu, dürüstlüğü, cömertliği toplumsal dayanışmanın en gerekli öğeleri olarak işleyen *Yesevi*, aynı zamanda rüşveti, yalanı, zorbalığı, haksızlığı bu güzel oluşumun en önemli tehdidi olarak görmektedir. Topluma yönelik bu tehditleri bir şiirinde şöyle betimlemektedir¹²:

¹⁰ Eraslan, 1991, s. 44.

¹¹ Köprülü, a.g.e., 1976, s. 175.

¹² Eraslan, a.g.e., 1991, s. 335.

(....)

Gönül vermez dünyaya, el uzatmaz harama
Hakk'ı seven aşıklar helalinden yemişler

Dünya benim diyenler, cihan malını alanlar,
herkes gibi olup o harama batmışlar.

Molla, müftü olanlar, yalanla fetva verenler,
akı kara kılanlar cehenneme girmişler.

Kadı, imam olanlar, haksız dava kılanlar
eşek gibi olarak yük altında kalmışlar.

Rüşvet alan hakimler, haram ahp yiyenler,
parmağını dişleyip korkup durup kalmışlar.

Tatlı tatlı yiyenler, türlü türlü giyenler
altın tahta oturanlar toprak altında kalmışlar.

SONUÇ

Ahmed Yesevî ardında sayısız basılı eser bırakan bir yazar ya da bilim adamı değildir. Bu bakımdan onu daha çok düşünce ve etkinliklerine esas olan mesajıyla açıklamak ve anlamak gerekir.

Yesevî düşüncesinin ortaya çıkardığı mesaj sevgi, kardeşlik ve barıştır. Hayatı bu ilkelerin toplumda yerleşip benimsenmesi mücadelesi ile geçen bu Türkistan'lı bilge evrensel barış ve kardeşliğe katkıda bulunan haleflerini de sözkonusu boyutlarda etkiliyen bir çığır açmıştır. Açtığı bu çığırda insanseverliği önplanda tutan akımlarla birlikte Mevlana, Hacibektaş Veli ve Yunus Emre gibi Anadolu bilgelerinin de yer almış olması mesajındaki güç ve kalıcılığının bir başka kanıtıdır.

Yesevî, hem bir çeşit 'ergileştirme' süreci olan yöntemi ile, hem de 'hikmetleriyle' Türk topluluklarını meydana getiren insanların manevi vasıf dokusunu geliştirmeye yönelik önlemleri ve ilkeleri önplana çıkarmaya çalışmıştır. Bununla O, sert tabiat koşullarının insan üzerindeki olumsuz etkiler yapan kişilik özelliklerini manevi derinlikle telafi etme çabasına gürmüştür. Ona göre ancak manevi vasıf dokusu gelişen bireylerden oluşan toplum huzurlu, mutlu ve sağlıklı bir yapı oluşturulabilir. Yine bu insandır ki (süfi), sevgiyi, kardeşliği, dayanışmayı, evde, işyerinde ve toplumsal hayatta birbirlerine tahammül etmeyi başarabilir. İşte Yesevî düşüncesinin asıl mesajı bu olsa gerektir: Dünyamız ve toplumumuz XII.yy'ın derinliklerinden yankılanan ve yine kendisi de bir Türk olan Yunus Emre tarafından pekiştirilen bu sese kulak vermeliyiz.

KAYNAKÇA

- Ahmed-i Yesevi., *Divan-ı Hikmet Seçmeler*, Hazırlayan: Kemal Eraslan, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1000 Temel Eser/98, 1991, 498 s.
- Akyüz, Yahya., "Ahmed Yesevi ve Edip Ahmed bin Mahmut Yükneci'nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri Nedir?", *Türk Eğitim Tarihi* (Başlangıçtan 1988'e), Ankara: 1989, s. 46-47.
- Bilhan, Saffet., *Bilgin Türk Hükümdarlar Devletinde Eğitim-Bilim-Sanat*, Ankara 1988, s. 126-132.
- Çubukçu, I. Agâh., *Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri*, Ankara: 1986, 247 s.
- Köprülü, Fuad., *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976, 3. Baskı, Gerekli Sadeleştirmeler ve Bazı Notlara ilavelerle yayımlayan: Dr. Orhan F. Köprülü, 415 + 12 s.